

Počátky reformace u nás [1947]

Díl I.: Karel IV. – Konrád Waldhauser

[pozn. aut.: „Předneseno na schůzi vinohradského Sdružení dne 19. května 1947.“]

I.

Podle mého soudu není úkolem tohoto referátu ani žádného příštího při probírání církevních dějin pouhé seznámení s historickými fakty. Takové známosti je možno s menšími nesnáze dosáhnout studiem historické literatury a pramenů; je to nejen pohodlnější, nýbrž ekonomičtější a rozhodně důkladnější. Není zajisté obtížno poznat dějinná fakta, objektivně zjistit souvislosti, podmínky a časové okolnosti, shromáždit poznatky, utřídit je podle nějakého hlediska a zformovat je v souvislý celek, který je nazýván historickým výkladem, interpretací, ve které konec konců jde o nejjednodušší a přitom logicky stmelovaný výklad, který používá všech známých dokladů, a pokud některému z nich odporuje, snaží se dokázat jeho nepravdivost nebo alespoň nepravděpodobnost. Je k tomu ovšem třeba mravenčí píle, ale naproti tomu trvám, že postačí také mravenčí duch. Skutečná obtíž nastává až tam, kde se historická fakta nezbytně musejí vykládat z duchovních příčin. Tomu ovšem s dobrým svědomím nikdy utéci nelze; tisíckrát může se tvrdit, že vlastní tvůrčí silou v dějinách společnosti jsou výrobní poměry, tisíckrát je možno prohlašovat, že všechno v životě lidstva je určeno hospodářskými příčinami: k vysvětlení to vést nemůže a nakonec si taková snaha sama vynucuje byť i tak nejasnou formulaci, jako že lze připustit i zpětný odraz duchovních, myšlenkových proudů na dění hospodářsko-sociální.

Takový výklad ze základů duchovních je ovšem nemožné skompilovat z poznámek, útržků a dějinných fragmentů logickými výklady. Tady je nutno porozumět, pochopit. A tak považuji za svůj hlavní úkol, ukázat v tomto krátkém referátu, jak jsem já pochopil poselství doby, o které mám promluvit, a ovšem to znamená: poselství živých svědků, lidí. To už není práce historika specialisty, nýbrž povinnost každého, kdo se ať církevně, ať národnostně či jakkoli jinak k oné době hlásí.

II.

Připomeňme si nejprve stav církve a proudy, které církví hýbaly. První úspěchy a rozvoj křesťanství nepochybně musíme přičíst moci jeho ducha. Bylo však naprostým nepochopením tohoto ducha křesťanství, když bylo prohlášeno za státní náboženství a organizováno ve státní církvi a když bylo vybaveno příslušnými právy a privilegii. Vzrůst moci politické, státní, organizační i každé jiné nutně znamená pokles moci duchovní a mravní. To je fakt obecně uznávaný i v psychologii a sociologii, a lze jej doložit nesčetnými příklady z historie. Bylo největší chybou papežské kurie, že nejen hájila své mocenské postavení, nýbrž snažila se svou moc zvětšit a každou moc protivnou udolat. Již to bylo příznakem úpadku duchovního postavení křesťanské organizace, ovšem nejprve v hlavě. Politiku církevní nevedli obyčejní kněží, nýbrž papež s arcibiskupy a biskupy. Ostatně právě v té době vidíme, jak sám papež nejvíce usiloval o posílení své moci dokonce i proti nejvyšším hodnostářům církevním. Toto zápolení o moc vrcholí bojem o investituru, který již před vládou Karlovou byl vybojován pro kurii vítězně a který, ač vznikl z dobrých důvodů, znamenal ještě větší zhoršení situace.

Myslím, že by bylo zcela nesprávné přisuzovat všechen úpadek pronikajícím proudům renaissančním. Renaissance sama spíše korigovala některé nezdravé výstrelky asketismu, a bylo nepochopením odkazu antiky, jestliže se renaissance zaměřovala s povrchností a lesklou vnějškovostí. Tato vnějškovost nastávala i tak, a to především jako důsledek pachtění po světovládě. Myšlenka boje o investuru byla v základu správná: bylo nutno změnit a napravit zvyk že duchovní byli vybíráni podle gusta panovníkova. Ale kam věc dospěla? Kurie papežská potřebovala nejen na vybudování a zajištění svého mocenského postavení, nýbrž i na okázalé své vystupování nesmírné množství peněz. A tak se stalo nejpodstatnější otázkou a základním úkolem finanční podrobení celé církve, které má sloužiti světovládným nárokům a plánům papežským. A nebyla to jen hmotná podpora, nýbrž skutečný výraz svrchovanosti církevní organizace. Tak dochází opět zvýšenou měrou k novému omezování autonomie jednotlivých ústavů a korporací církevních. Kurie se nespokojuje již s těmi platy, které museli odváděti nově zvolení hodnostáři církevní, nejsou jen vymyšleny platy nové a zvyšovány staré, nýbrž kurie předchází volbu duchovních tak, že obsazuje úřady „z milosti apoštolské“, což znamená z vlastní moci, nebo řádně vykonané volby dodatečně ruší, ovšem vždy za vysoké taxy. Přitom byla rozvinuta rozsáhlá organizace těchto povážlivých prostředků; systém se brzo rozšířil pod názvy rezervací, provizí, expektancí aj. nejen na udílení všech beneficí vyšších, nýbrž také na propůjčování úřadů nižších. Stávalo se, že papež dal expektantu či kandidátu již napřed místo církevní, jež bylo obsazeno obročníkem ještě žijícím; někdy dokonce i několik kandidátů čekávalo postupně na sebe. Taxy se ovšem pl platily ihned. Práva patronátní byla obecně rušena. Je znám případ, kdy jedna osoba zastávala zároveň funkci kanovníka v Paříži, v Kolíně nad Rýnem a v Praze. Mnohoobročnictví vedlo samozřejmě k tomu, že byly vyhledávány laciné síly na zastoupení v úřadech; z úřadu samého se pak stávalo pohodlné životní zaopatření. Při tom každý projev nespokojenosti byl stíhán podezřením z kacířství. Věc došla tak daleko, že papež Jan XXII. ve sporu s Minority prohlásil za kacířskou větu, že Kristus ani apoštolové neměli jmění. – Při tom při všem je možno tuto dobu prohlásit za období největšího rozkvětu církve: nikdy nebylo tolik slávy, tolik majestátu, tolik pýchy a pompéznosti pohromadě, jako při tehdejších bohoslužbách v předních chrámech. Tím ovšem byl lid ohlušován a maten.

III.

Dalo se ovšem čekat, že lid nelibě ponese celou tu spoušť. Skutečně také nespokojenost vzrůstala. Nicméně od nespokojenosti bylo k reformačnímu hnutí ještě daleko. Nermalou zásluhu o jeho vznik má sám Karel IV., ačkoliv je jenom nepřímá a ačkoliv se o ní málokdy mluví.

Jak už Palacký podotýká, Karel IV. byl nesporně nejučenějším císařem celého středověku a zároveň i jedním z největších učenců svého věku. Jeho zbožnost nebyla povrchní, jak se někdy tvrdívá. Navenek se ovšem projevovala hlavně stavbou chrámů a klášterů a různými církevními nadacemi; naproti tomu je možno dnes vytýkati jeho závislost na kurii i oddanost k ní, jakož i úctu k církvi a kněžím. Nicméně nelze popřít ani zde, že to bylo jeho hluboké a jasné přesvědčení, které ho k tomu vedlo, a nikoli nějaké postranní úmysly politické, což jest patrné především z toho, že neměnil své smýšlení, jak kázala doba i prospěch, nýbrž na rozdíl od svých předchůdců zůstal důsledně věren svému

přesvědčení. I jeho známý shon za ostatky světců tomu nasvědčuje; ovšem je také důkazem, že mu chyběl punc důsledného myslitele právě ve věcech víry.

Karel měl za svého rádce ve věcech především církevních muže neméně učeného a rozumného než byl sám, totiž arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Byl to člověk velkých schopností a širokého rozhledu, vzdělaný na vlášských univerzitách a dobře připravený na veliký úkol, který ho očekával jako metropolitu a Karlova pomocníka. Ve své funkci usiloval o to, aby se ve věcech organizačních jeho arcidiecése připodobňovala pokročilejším zemím. Nač církev už dávno naléhala, bylo prosazeno teprve v té době. Arnošt byl veden snahou prospěti církvi české a povznést ji organizačně i mravně na vysokou úroveň. Tak se např. staral o úpravu patronátních práv. Uplatnil také úplně zásadu, že duchovní mají býti vyňati z pravomoci světských soudů. Prozíravý arcibiskup nechtěl jenom uvolnit závislost kněží na světském živlu, nýbrž snažil se i určovat jejich veřejnou činnost i soukromý život, když měli býti privilegovanou vrstvou v obyvatelstvu. Přesto však nemohl zabránit, aby s tím, co v Čechách zaváděl, nepřicházely i nešvary, a zejména byl bez moci vůči zasahování dvora papežského, kterým bylo často jeho úsilí mařeno.

IV.

Jak jsme si řekli, ačkoli Karlova zbožnost neulpívala na povrchu, přece se většinou projevovala na venek velmi okázale. Byl v tom dítětem doby, jak říká Odložilík, kterou na rozdíl od dřívějších generací neuspokojovalo vnitřní zanícení a náboženská kontemplace, nýbrž která potřebovala skvělého obřadu a dokonalé formy, aby uhasila svou duchovní žízeň. Netušil však, že v Čechách brzy vzbudí nespokojenost to, co bylo obvyklé v zemích románských.

Ale ani to, co se dalo v církvi v západních zemích nebylo všude přijímáno se souhlasem. Po celou dobu panování Ludvíka Bavora se vede polemický zápas zastánců přepjatých názorů o papežské moci s jejich odpůrci, z nichž na předním místě stojí pařížští profesoři Jan z Janduna a Marsiglio z Padovy; k nim je nutno přičíst i Angličana Viléma z Occamu, který se uchýlil na Ludvíkův dvůr a odtamtud břitce napadal protivníky, právě tak jako se na Ludvíkův dvůr museli uchýlit i oba pařížští profesoři po sepsání spisu *Defensor pacis*, kde prohlašují, že církvi žádná moc světská nenáleží, popírají církevní hierarchii a tvrdí, že biskup nemá větší moci než kněz a papež ne větší než biskup. Jménem církve má právo mluvit a tedy také Písmo, jediný pramen víry, vykládati nikoli papež, nýbrž toliko koncil. Avšak koncil svolati může panovník a účastniti se ho náleží nejen kněžím, nýbrž i laikům. Occamovi se jeví poměr církve a státu v podstatě zcela nazávislým, ale pro současný mimořádný stav připouští možnost zřici se ve prospěch víry univerzální jednoty církve a spokojiti se rozdělením na jednotlivé církve provinciální. Prohlásil, že slova Kristova jsou zárukou, že se pravá víra v církvi udrží, ale tím není řečeno, že tak bude v církvi celé nebo její většině, tím méně jenom u papeže. U Occama poprvé čteme plně vyslovenou větu, že se ovšem může mýlit papež, ale že se může mýlit, třebaš stál nad papežem, také koncil.

Vývoj takových myšlenek byl jenom podporován papežským schizmatem, kde každý z papežů o sobě prohlašoval, že on je tím pravým nástupcem Kristovým. Ačkoliv vliv schizmatu na české země byl poměrně nepatrný, je pochopitelné, že všechny podobné myšlenkové proudy v Čechách ohlas nalézaly. A zde se přičinil již v druhém směru Karel IV. o to, aby tyto myšlenky k nám pronikly, a to

zbudováním pražské univerzity. Sám byl jistě za svých studií v Bologni a v Padově s novými směry seznámen a jimi jistě i ovlivněn. Právě z Itálie pronikalo do Čech zejména hnutí humanistické, jehož nejhrošlivějším pěstitelem byl Karlův kancléř Jan ze Středy, postupně biskup litomyšlský a pak olomoucký. A tak i z této strany bylo – ačkoli snad nechtěně – postaráno o nezbytný prvek každé reformy a reformace, o dogmatickou práci vzdělaných profesorů. Ovšem vliv univerzitní se uplatnil až později, čemuž se ostatně nelze diviti, neboť vysoké učení bylo v počátcích a nemohlo tedy závoditi s jinými univerzitami, na nichž se bohoslovecká učenost pěstovala po dlouhou dobu.

V.

Je tedy jen přirozené, že se u nás nevěnovala přemíra pozornosti velkým otázkám, které hýbaly západním světem. Pozornost budilo spíše, co vídával i neučení člověk v denním životě a co i jemu bilo do očí jako rozpor praxe s hlásanými ideály. Mnohé strhl špatný příklad na špatnou cestu, jiní však toužili po nápravě.

Arnošt z Pardubic si brzo uvědomil, co se děje v Praze, kde příboj života byl nejmocnější a kde nápadněji než na venkově vystupovala světla i stíny. Usoudil, že úprava organizace církevní ani řádné svolávání synod duchovenstva nebudou s to, aby zastavily rychlý pokles mravního i náboženského života; jeho myšlenka, že nejspíše by bylo možno čekat nápravu od dobrého kazatele, který by důtklivě volal po nápravě, přál sám Karel IV., a tak r. 1363 přišel do Prahy přičiněním obou slavných kazatelů Konrád Waldhauser, který první podchytil lidovou náladu a neurčitou ještě touhu po opravách v církvi.

Waldhauser, zvaný tak po svém rodišti v Horních Rakousích (pravděpodobně), narodil se asi v letech 20. XIV. stol., záhy se stal členem tamního kláštera a po studiích v Itálii oddal se horlivé činnosti kazatelské, zejména na dvoře vévodů Rakouských, kde působil plných 15 let a kde nabyl záhy zvučného jména pro horlivost, s jakou káral nepořádný život laiků, i neohroženost, s jakou vystupoval proti nešvarům v duchovenstvu, hlavně svatokupectví. Předcházela tedy Waldhausera již znamenitá pověst, kterou ještě potvrdil při své nahodilé návštěvě Prahy (1363). Když byl Karlem IV. povolán, stal se farářem v Litoměřicích a potom kazatelem u sv. Havla v Praze.

Pokud se týče obsahu, nepodávala jeho kázání nových věcí. Waldhauser není ani duch originální, ani nevyniká obrazotvorností, jež by unášela, strhovala; přednáší učení, jak je současná theologie podávala, jasně, prostě, dovolává se četných svědectví Písma, církevních otců a theologů. Neobírá se subtilnostmi scholastické theologie. Chce očividně výběr látky uspořádati dle chápavosti posluchačů. Je velmi věřící a nikde nejví rozpaků; nespekuluje, nýbrž vykládá. A především je duch praktický: jde mu o mravní zušlechťení posluchačů, a tu vynakládá vše, aby tohoto účelu dosáhl. Nemiluje stojaté vody; jeho kázání i jeho život jsou velmi bojovné.

Waldhauser vystupoval ostře především proti nádheře, přepychu a výstřednostem v oblékání, a jeho kázání měla úspěch i u bohatých měštek. Ale ovšem to byl jeden jenom z příznaků všeobecně zchátralé mravnosti. Necudnosti vypověděl Konrád otevřený boj. Jinou neřestí jím stíhanou bylo obžerství. Waldhauser nevede k odříkání v pokrmech, naopak praví, že tělu jest dáti, co mu náleží; nicméně odsuzuje rozhodně vši vášni v jídle i v pití. Rovněž pýcha a nadutost našla v Konrádovi úhlavního nepřitele. Byl z prvých, kteří se ozvali proti

panovačnosti pánů: v tom byl především předchůdcem hnutí husitského. Ani lakomci a lichváři neušli jeho horlení. Vytýká také náboženskou lhostejnost mnohých.

Konrad dobře rozpoznal jednu z hlavních příčin úpadku mravnosti a náboženského života své doby, totiž hroznou mravní zkaženost duchovenstva a zvláště mnišstva. Jestliže se již celý směr kázání Waldhauserových obracel proti výsledkům jejich činnosti nepřímou, dostavil se záhy i náraz přímý. V době adventní 1363 odsoudil Konrad v řadě kázání všecky tyto zlořády, jako přijímání do řádů jen členů zámožných, svatokupectví hlavně v prodávání pohřebních míst, podvody s ostatky a mnohé jiné. Mniši arci nemlčeli a obžalovali Waldhausera u arcibiskupa. Neváhali užívat ani zbraní nízkých. Nicméně hněv lidu se již obracel proti nim. Sémě Konrádovo již vzrostlo; Praha stála za ním. Spor musel skončit jeho vítězstvím. Jeho výroky byly však dále mnichy zkrucovány. Proti jejich obvinění z bludařství napsal tehdá Waldhauser svou slavnou Apologii, kde vylíčil celý průběh tehdejšího svého sporu s mnichy. Spory se ovšem brzy obnovily a byli to zejména Karmelitáni, kteří vystoupili proti němu v otázce čistě theologické. Šlo tehdá o otázku, zda spravedliví vidí Boha hned po smrti či teprve o soudném dni. Waldhauser byl jimi označen za kacíře a protivníci odepřeli tento výrok odvolati. Tu Waldhauser, jenž ovšem nebyl zrovna vzorem křesťanské trpělivosti, nýbrž byl povahy spíše bojovné a výbojné, odhodlal se zas sáhnouti mnichy na citlivém místě: obžaloval je u kurie ve věci sporů o ony pohřební čtvrtiny; obě strany však nakonec slíbily přestat na rozhodnutí kardinála Tuskulského. Waldhauser zemřel potom brzo po svém návratu z jednání v Římě (8. pros. 1369).

Ač byl horlivým hlasatelem opravy mravů, není Waldhauser reformátorem v obvyklém slova smyslu. V jeho činnosti je mnoho náladového, mnoho neujasněného. Při všem horlení se nedotýká církve, přijímá ji tak, jak jest, a přijímá i hájí mnohé, co i současníkům bylo již nápadné. A přece byl viněn z kacířství. Z toho je nejlépe patrné, že již pouhá horlivost mravní mohla vésti do konfliktů s církví.

Souvislost s dalšími předchůdci reformace až i s Husem a jeho hnutím je především ve zdůrazňování činnosti kazatelské. Dále je to požadavek shody života s předpisy Kristovými; takovým obrácením k opravdovému, vnitřnímu životu muselo ovšem nutně dojít k obnažení vši té vnějškovosti současného církevního života. Navštěvovatelem Konrádových kázání byl býval Vojtěch Raňkův, Štítný a snad i Matěj z Janova; příklad jeho podnítil nejen jiné německé kazatele, nýbrž přímým jeho pokračovatelem stal se Milíč.

VI.

Závěrem chci něco říci o počátcích české reformace vůbec. A myslím, že to nebude platit pouze o Čechách. Kořeny reformace totiž jsou mravní, nikoli dogmatické. Současníci nemají a nemohou mít tak vyspělého fondu filosofického, aby mohli až do konce domyslet všechny theologické teze nebo mezi nimi najít vnitřní spory. Avšak i prostý a neučený lid je schopen poznávat strom po ovoci. Bylo přirozené, že se musili vyskytnout lidé, horlící proti nesmírnému mravnímu úpadku. Takoví horlivci se ovšem najisto dostali do sporu s klerem, s mnichy a v posledu i se samotnou kurií papežskou. V takovém sporu bylo však nutno argumentovat myšlenkově, tedy dogmaticky. Tak vznikala potřeba reformačního theologického systému. To ovšem nebylo zase možné uskutečnit bez dokonalé

přípravy vědecké, která byla umožněna jen studii na univerzitách. Proto je pravidlem, že univerzita a její profesori (Mistři) jsou vždy v čele reformačního hnutí. V tomto pohledu nelze docenit význam Karlova rozhodnutí, založit v Praze univerzitu, pro vývoj reformačního hnutí. Takových středisek vyššího náboženského a mravního snažení v lidu bylo víc po Evropě; nezbylo však po nich mnoho, neboť neměly možnost vybudovat svou víru na pevných základech dogmatických a tak pečovat o její čistotu. Byla to tedy obrovská výhoda naší české reformace, jestliže mohla být přímo spjata s univerzitním životem.

Ale ovšem, mravní úpadek v takové míře, jak jej v oné době vidíme, byl umožněn jenom tím, že církev v zájmu suverenity, moci a světovlády raději opravovala příkazy boží, než aby jimi měřila a opravovala své jednání a své instituce.

Tato skutečnost je otázkou i vykřičníkem především do dnešní situace. Také dnes bojuje církev se státem o mnohé věci, ačkoliv na rozdíl od doby Konrádovy je více v defenzivě. A je stydno číst dnešní aktivistické projevy a různá memoranda, pronášená oficiálními zástupci církve a dokonce někdy mající původ i v synodní radě. Nemluvím rád v tomto smyslu o jiných církvích, neboť je zbabělé se schovávat za to, že ukazujeme na případy ještě horší a považujeme je za svou omluvu. Naše církev bojuje – možno-li to tak s jistou dávkou romantismu nazvat – za povinné vyučování náboženství na školách, ale při tom se neumí postarat o zlepšení stavu nedělních škol, o větší spolehlivost výchovy rodinné, o obnovení vážnosti konfirmace a o hodnotnější průpravu dorostenců a sdruženců. V samé starosti o větší počet členů přijímá napořád každého, i když jej není potom vidět jak je rok dlouhý. Úřad farářský se stává útočištěm takovým lidem, kteří na jiné univerzitní vzdělání nestačí. Úroveň venkovských farářů je a zvláště jejich kázání je strašná. Českobratrství zploštělo a vyšeptalo. Nová reformace se blíží. [připsáno tužkou po straně:] Slově láska a mravnost dostalo se nádechu příhany. Myšlení stává se mravní povinností!